

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN–HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA–TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA–KNOWLEDGE DATABASE

SEBESTYÉN, Éva

Birtoklevelek az ambundu falvakban, Angola: határjárás / Title-deed in the ambundu villages, Angola: „Border crossing”

Eredeti közlés /Original publication:

in: Sebestyén Éva – Szombathy Zoltán – Tarrósy István szerk.: *Harambee*. Tanulmányok Füssi Nagy Géza 60. születésnapjára, 2006, Pécs, Publikon Könyvek, 338–347. old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA–TUDÁS TÁR – 000.002.929

Dátum/Date: 2018. június / June

filename: sebestyeneva_2006_Birtoklevelek

Ezt az információt közlésre előkészítette

/This information prepared for publication by:

B. WALLNER, Erika és/and BERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document:

SEBESTYÉN, Éva: Birtoklevelek az ambundu falvakban, Angola: határjárás / Title-deed in the ambundu villages, Angola: „Border crossing”, *AHU MATT*, 2018, **pp. 1–19. old.**, No. 000.002.929, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Közkönyvtárakban / In public libraries

Kulcsszavak/Key words

magyar Afrika-kutatás, előzmények, főnöki levéltárak az ambundu falvakban, határbejárás, birtoklevelek, a határ és a főnöki hatalom, a határ jelentésének változása a történeti ambundu iratokban

African studies in Hungary, antecedents, archives of the chiefs in the Ambundu villages, border crossing, land registry letters, border and the chiefs’

power, change of the meaning of the border in Ambundu historical documents

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS, ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMENTUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES, COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/
writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

BIRTOKLEVELEK AZ AMBUNDU FALVAKBAN, ANGOLA: HATÁRJÁRÁS

SEBESTYÉN, Éva

in: Sebestyén Éva – Szombathy Zoltán – Tarrósy István szerk.:
Harambee. Tanulmányok Füssi Nagy Géza 60. születésnapjára, 2006,
Pécs, Publikon Könyvek, 338–347. old.

Bevezetés

Belső keletkezésű afrikai források elemzésénél fontos szempont a szelekció kérdése, azaz: mit emelnek ki, mit hagynak el. Természetesen az sem elhanyagolható kérdés, kik írták, kinek és mi célból. Jan Vansina a Kuba királyság történetének feldolgozása¹ során az előbbi kérdések mellett kiemeli még a trendek és a strukturális változások fontosságát is a forrásfeldolgozásokban. Vansina forráskezelési szemléletét teljes mértékben igazolják az angolai falvak történeti iratai elemzése során nyert tapasztalataim. Az ambundu falufőnökök, ágazatvezetők hatalmuk biztosítására, igazolására afro-portugál nyelvű dokumentumokat készítettek helyi írástudókkal: 19 faluból 234 irat az alábbi elemzés tárgya. Az iratok szellemi szerzőinek szemszögéből látjuk az eseményeket, és elsősorban az ő hatalmi harcaikkal, legitimációs törekvéseikkel ismerkedünk meg. Tehát az iratgyűjteményekben felfedezhető a mindenkori hatalmi struktúra fennmaradását célzó trend. A strukturális változások részint az iratok jellegében fedezhetők fel (birtoklevelek, testamentumok helyét átveszik az adásvételi szerződések), *ahogyan* a rokonsági rendszeren alapuló ágazati vezetés átalakult választott főnökségi rendszerre, részint a gyarmati helyzetből fakadóan egyre erőteljesebb a portugál hatás a vitás kérdések megoldásában. Az írásban rögzített forrásanyagnál hatványozottan figyelemreméltó a választás kérdése, hiszen a dokumentumok a helyi elit pillanatnyi stratégiai érdekeit tükrözik, nem pedig egy adott társadalomban zajló eseményeket tárgyalnak. A cikk témájául választott határjárás

¹ Vansina 1978, 227. old.

ezt a kérdést árnyalja: a határ és még konkrétabban a határjelek nem a föld kiterjedését biztosítják, hanem a hatalmi helyzetet rögzítik. Következésképpen határviszályok esetén nem a föld, hanem egy adott földterületen levő főnöki rendszer védelméről van szó. A föld elfoglalása ezért számos esetben szimbolikus módon, történik, az európai kultúrában meghonosodott zászlókitűzéshez hasonlóan, a rituális birtokbavételen – pl. a temető odatelepítésén – keresztül történik. A föld, hatalom és rokonsági rendszer összefüggéseit tárgyaló forráselemzésnél, Kopytoff-val² egyetértve, az adatok ellentmondanak az ideológiának, azaz az első földfogaló jelentőségének, a földtulajdon szerepének, stb. Az ambundu falufőnöki történeti iratok másik tanulsága, hogy a 20. századi gyarmatosítás következtében a főnöki hatalom jogfosztottságával, portugál kisajátításával megszűnik egyik jelképe, az ambundu ágazatok fennhatóságát jelképező határ sérthetetlensége.

Előzmények

1986–1988 között Angolában, a luandai Agostinho Neto Egyetemen voltam szociálintropológiát oktató vendégtanár. 1986-ban a polgárháború egy békésebb szakaszában sikerült eljutnom Dembosba, Angola egyik leghagyományörzőbb kimbundu nyelvű térségébe, ahol a hagyományos hatalmi struktúra továbbélése volt a kutatási témám. Dembos járás Caculo Cangola nevű helységében a falufőnök és tisztségviselői egy rituális szertartás keretében megmutattak nekem számos portugál nyelvű, 18. századi keltezésű iratot. E papírcsomót egy kis ládikóban őrizték és a helyi tanító olvasta fel nekik a 18. századi, foszladozó írásokat. A Dembosban talált iratokat „szent”-ként kezelik, kizárólagos privilégiumként csak a falufőnök és legfőbb tisztségviselői tudhatnak róla, tekinthetik meg, olvastathatják fel a korábbi falufőnököktől származó nyilatkozatokat. Az iratok témája a nyilatkozatot tevő falufőnök ágazatának belső ügyeit (házasságot, pert, családi levelezéseket, végrendeleteket) taglalja. Ismereteik szerint valaha az egész térség rendelkezett ilyen elődöktől származó, portugál nyelvű, paradicsomlevélből kipréselt, fekete színű lével írt dokumentumokkal. Néhány helyen még ma is léteznek eredeti iratok, amelyekkel az ágazatvezetők bizonyították első földfoglalásukat a portugál közigazgatási

² Kopytoff 1987, 7. old.

tisztviselőknek. 1987-ben eljutottam a tartományi központ kéziratárába, ahol több heti kutatás után megtaláltam legépelt formában, 20. századi portugál nyelvű átírásban a dembosihoz hasonló jellegű és szintén 18. századi keltezésű, de a tartomány egy másik térségére, Samba Cajúra vonatkozó iratokat. A polgárháború felerősödése miatt egy évi várakozás után 1988 augusztusában, majd decemberében sikerült eljutnom Samba Cajú körzet székhelyére. A háborús körülményekre való tekintettel a falufőnökök jöttek el hozzám tisztségviselőikkel, és függő határviták, hatalmi kérdések tisztázása érdekében elhozták falujuk teljes iratgyűjteményét. Megengedték, hogy a tartományi központban fénymásolatot készítek róluk, azzal a feltétellel, hogy ők is kapnak a „jó papírból”, vagyis juttassam el hozzájuk irataik a dembosiakhoz hasonlóan átírt és legépelt formáját, hogy végre elolvashassák azokat.

A dembos-i iratokkal ellentétben a Samba Cajúban felfedezett írássok megtekintéséhez nem fűződik rituális szertartás, sőt egy adott peres ügyben érintett felek a portugál közigazgatásnak is bemutatták – bizonyító anyagként. Az iratok témája részben belső érdekeltségű (ágazattörténet, határviszály), részben a portugál közigazgatással folytatott perek anyagai. A nyilatkozatot tevő falufőnök bemutatja ágazata 3–6 generációra felmenő anyai ágát, de említést tesz az apai ágazatáról is. Ágazata történetének ismertetésével folytatja, Luandából a mai település helyéig történő migrációjukkal. Ezt követően bejárja a határt és ismerteti a vele határos szomszédokat és a közösen lefektetett határjeleket. Leírja az ágazata életében – egy-két generációra visszanezve – a fontosabb eseményeket (büntettek és az értük fizetett bírságok, menyasszonyváltság, helyi csatározások stb.). A dokumentum fontos részének tekinthető a végrendelkező falufőnök saját helyzetének meghatározása (szabad ember, még a családjában sem volt rabszolga és nem teljesített alacsonyrendű szolgálatot a portugálok számára stb.).

Valamennyi dokumentum mind a mai napig kiadatlan, a tulajdonosokon és néhány helyi lakoson kívül ma is ismeretlen a kívül világ számára. Az iratok olvasása igen nehéz feladat az évszázadok alatt elhalványult betűk és a papír állagának megkárosodása miatt. A nyelvezet sokszor archaikus, nehezen érthető, a korabeli közigazgatási iratok pedig kevés segítséget nyújtanak az ambundu főnökök tulajdonában levő szövegek megértéséhez. Az iratok egy részét sikerült kézzel lemásolnom és lefényképeznem, a nagyobbik részt fénymásolnom. A szövegek egy része a falufőnökök tulajdonát képezi, néhányat a portu-

gál közigazgatás bekért 1969-ben, és ezek gépelt, leltározatlan formában megtalálhatók a Kwanza Norte tartományi levéltárban, Ndalatandóban. Az ambundu iratok lejegyzése mellett néprajzi interjúkat készítettem a kézirataikat bemutató falufőnökökkel és legfőbb tisztségviselőikkel. A feltárt írásos anyagok kiegészítéséhez és értelmezéséhez fotókat és magnetofonos interjúkat készítettem.

Az adatgyűjtés – kimbundu anyanyelvű, az adott területről származó tolmáccsal, vagy sok esetben közvetlenül (portugál nyelven) – a rokonsági szervezet és a hatalmi szerveződés, valamint a földtulajdon összefüggésének tisztázását célozta. A jelen helyzet ismeretén kívül a folyamatok történeti háttérére vonatkozó ismeretek feltűnően szegényesek voltak és semminemű támogatást nem adtak célom eléréséhez.

Mint kiderült, ma már a helyi történettudást csak a hatalmi jelképként őrzött iratok tartalmazzák, azok szájhagyományon keresztül terjedő forrásai elvesztek számunkra, mivel a portugál közigazgatás – a katolikus egyház nyomására – a 30-as években betiltotta a falufőnök utáni legjelentősebb tisztséget, a *tandalát*. E funkció tisztségviselői a helyi hagyományok megőrzésén kívül elsősorban varázslással, nevezetesen a falufőnök egészségének védelmével és ellene irányuló rontás hatásának megakadályozásával foglalkoztak. Az iratok történeti háttérének kutatása során bontakozott ki számomra, hogy „az ambundu levéltárak” létrejöttének mik a mozgatórugói és kik az aktív szereplői.

A portugál közigazgatással több évszázadon keresztül együtt élő ambundu „elit” a portugáloktól kölcsönvett rögzítési formán (a végrendelet formájában leírt nyilatkozatokon) keresztül érvényesítette jogosultságát a társadalomban elfoglalt státusára. A falufőnökök legitimitását az első földfoglaló ágazathoz való tartozásuk adta, s ezért az ágazati földek feletti hatalmuk védelme képezi az iratok központi témáját. A helyi portugál bíróságokon lezajlott pereknél felhasznált régi okiratok tartalma igen eltérő. Ugyanakkor közös vonásuk, hogy a perben felperesként résztvevő falufőnök elődeitől örökölt, írásban rögzített nyilatkozatokat, perdöntő indokként mutatta be a bírónak. A végrendeletek nem javakról vagy földterületről rendelkeznek, hanem a végrendelkező az örököseire hagyja rá az ágazatuk számára különlegesen fontos adatokat; mint például egy olyan nyilatkozatot, amely az ágazati hovatartozásukat bizonyítja, vagy a határbejárás ismertetését, amely az ágazati földtulajdont törvényesíti. Ámbár az iratok formai jegyei európaiak, tartalmuk csak az afrikai hagyományban elhelyezve nyer értelmet. Más szavakkal: az európai írásbeliség hagyományának

elemeit vegyítik az afrikai formával és az afrikai szájhagyomány formáját írott formában jelenítik meg. A 17. és a 18. századi dokumentumoknak van egy másik rokon vonása: a végrendelkező falufőnök ágazati földje tulajdonjogának biztosítása. A dokumentumokat hitelességük növelése kedvéért – a legtöbb esetben – nem afrikai, hanem a portugál Ambaca erőd hivatásos írnoka jegyezte le, így ezt az okiratot sokszor perdöntő bizonyítékként használták fel a későbbi évszázadokban. Az első földfoglaló vagy hódító ágazat mindenkori hatalmának biztosításához a hivatalos portugál okirati formákat, a végrendeletet és a birtoklevelet választották jogosultságuk érvényesítéséhez. A 17. században a meghatározó iratok a testamentumok voltak. A falufőnökök legfőbb gondja az ágazatuk történetének és migrációjának írásbeli rögzítése volt, mivel ily módon jogalapot teremtettek az első földfoglalót megillető tulajdonjogra. Ezenkívül így biztosítják maguknak a területi hierarchiában a vezető helyet. Az utánuk érkezők már csak alattvalók lehetnek. A 17. és a 18. századi ágazati migrációs történetekben sok a rokon vonás. Szinte valamennyien a Luandában levő Cazanga szigetről indultak ki, a legidősebb fiútestvér, akivel együtt jött a többi testvér is. A legidősebb fivér után nevezték el az ágazatot, az al-ágazatokat pedig a többi testvérről. A legvalószínűbb magyarázat Luandából Samba Cajúig tartó migrációra a presztízstörténetekben keresendő. A presztízshelynek számító gyarmati fővárosból, híres helyről kiinduló hódító út nagyobb megbecsülést szerez az eredettörténettel rendelkező ágazat számára, mintha csak a szomszédos faluból jöttek volna a honfoglalók.

A határjárás

A határ jelentésének bemutatásakor egy történelmi ténnyel kell kezdenünk az elemzést. A határbejárást rögzítő falvak közül sokan nem állandó települések. A falvak iratai alapján beazonosított természetes határok (elsősorban folyók, hegyek) alapján kiderült, hogy számos falu elköltözött az évszázadok folyamán. Az új hely a korábbi településhez néhány kilométerre van, és sok esetben más falu területéhez tartozó térségbe települtek át. Az áttelepülés folyamatos volt a 17–20. század között, de legtöbbször a 20. század folyamán változtatták lakhelyüket. A 17–19. század közötti falumozgások és új falvak megjelenése már korábban is létező településeken egy ágazaton belüli generációk

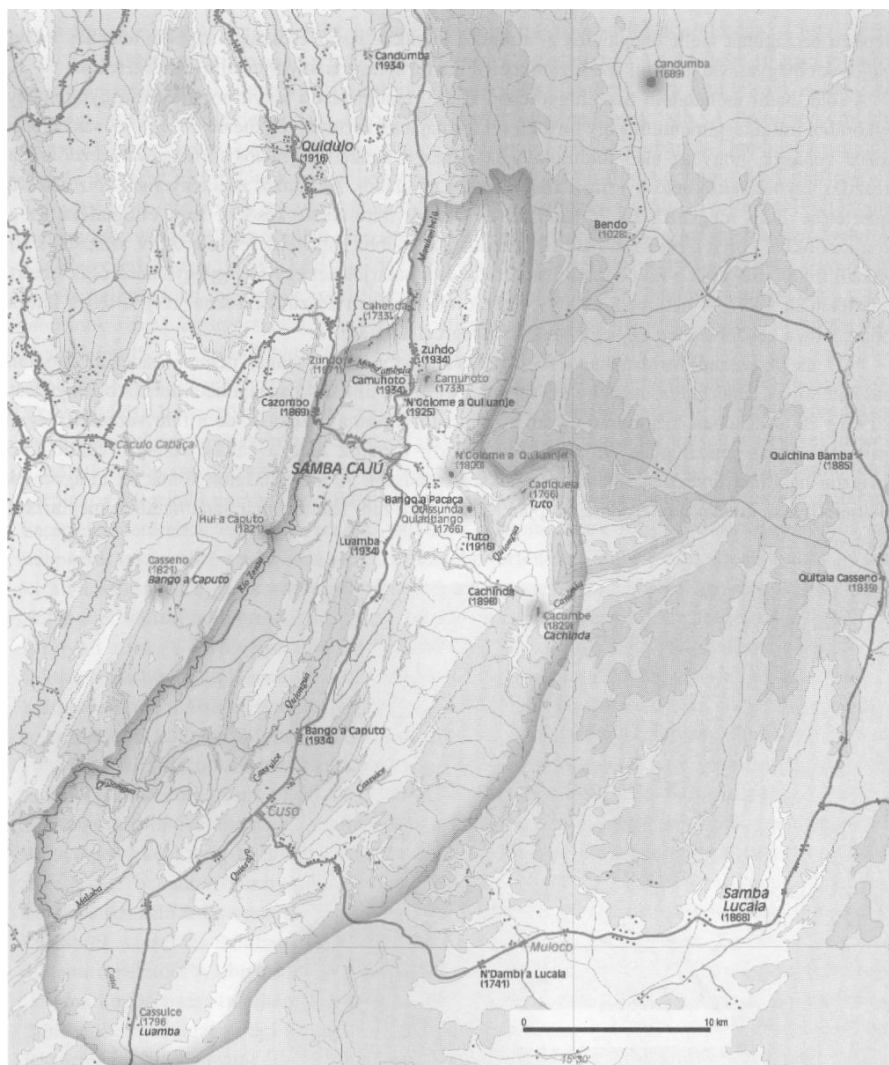
szétválásával magyarázhatók. Apa fiának, anyai nagybácsi unokaöccsének, após vejének ad földterületet, vagy erőszakkal próbálja elfoglalni alattvalója, vagy akár testvére területét. A földviszályok rokonok közötti vagy hatalmi hierarchiából fakadó előnyök kihasználásából fakadnak. A 20. században megtörténik az effektív gyarmatosítás, Angola katonai elfoglalása. Így a portugál gyarmatosítási politikának következménye az újabb áttelepülési hullám. Ez a lakhelyváltoztatás egyértelműen az 1960-as évek *„reorganização territorial”*, azaz területrendezés nevű kormányintézkedés fogantatásának köszönhető.³ Célja, a jobb megközelítés, így kormányozhatóság, adóbeszedés, stb. érdekében az akkor kiépített országutak mellé telepítették át a messzi falvakat. Ez az erőszakos ki és át-telepítés a falu földjének elhagyásával hatalmi szerkezetükben dülta fel a hagyományos hatalmi rendszereket.

A föld, határ és hatalom összefüggésében ki kell emelni azt a tényt, hogy a forrásgyűjtemény legkorábbi iratai testamentum vagy birtoklevél formájában kerültek rögzítésre a 17. és 18. században. Közös vonásuk, hogy az első földfoglalónak nevezett ágazat migrációs történetével kezdődik a presztízshelynek tekinthető gyarmati fővárosból, Luandából. Az utazás eseményeinek epizódszerű ismertetése után megkezdődik a lakatlan területnek feltüntetett későbbi falu elfoglalása és a szomszédokkal közös természeti határok bemutatása továbbá határjelek letétele. A 19. századi és 20. századi iratok már csak a falu határait ismertetik és a határjeleket egy-egy gyógyhatásáról is ismert, kitüntetett fa jelöli. A határbejárás a 19. század első felében készült iratoknál még a teljes falura vonatkozik, a későbbiekben egy-egy eladott földparcella határait.

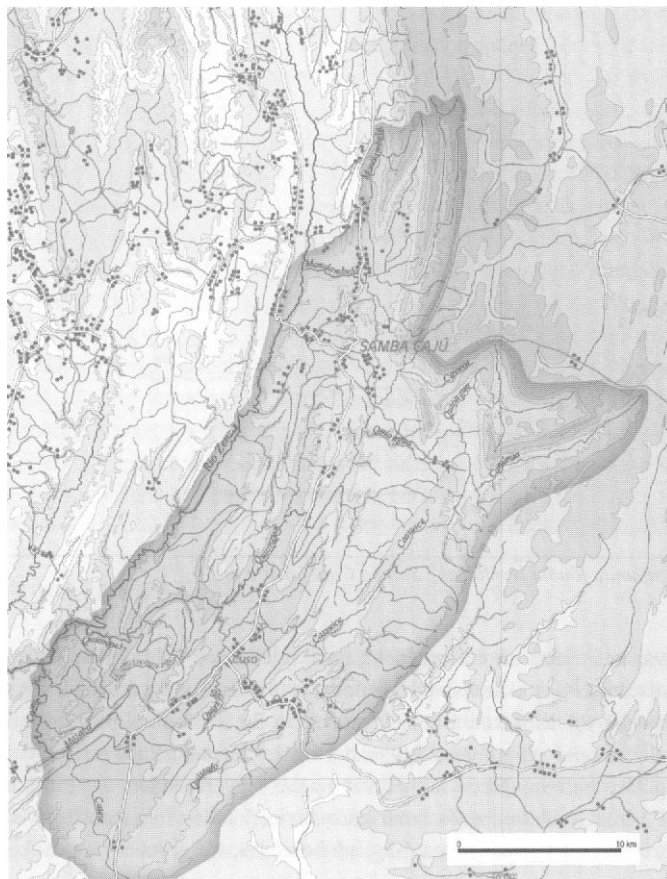
A 17. és 18. századi forrásokban a földfoglaló ágazat genealógiájának bemutatása és az elfoglalt föld határainak ismertetése még egy egységet képvisel, az uralkodó ágazat hatalmának bizonyítását. A 19. és 20. században megmarad ugyan a falu határjárásának szokása, de a falu vezetését végző uralkodó ágazat genealógiája eltűnik, hiszen ekkor történik meg a váltás. Az első földfoglaló dinasztia hatalmát átveszi a választott főnökségi rendszer. A megválasztott főnök az al-

³ Az 1965. szeptember 18-i angolai kormányrendelet mezőgazdasági területi átszervezésének végrehajtására utasít Cazengo, Golungo-Alto, Dembos, Manje, Duque de Braganga járásokban, ahova Samba Cajú falvai is tartoztak.

ágazatok jelöltjeiből lesz kiválasztva érdemei alapján. A vezető a falu határait már saját hatalma megtartása miatt védi.

1. térkép: „Ambundu főnöki levéltárak” Samba Cajú falvaiban

2. térkép: Luamba falu határbejárása a 18. században

A történeti iratok közös vonása, hogy valamennyi irat az első föld-foglaló ágazat részletesebb vagy rövidebb bemutatása után a föld határbejárásával folytatódik. A falufőnök tisztségviselőivel együtt bejárja a folyók mentén földje határát és határjeleit ellenőrzi, vagy újra leteszi. A határjelek lehetnek különálló megjelölt fák, vízben elhelyezett cserépedények stb. A dokumentumokban leírt szokást megerősítik a mai néprajzi gyűjtések adatai. Samba Cajuban és Dembosban egyaránt szokás, hogy az új falufőnök megválasztásakor bejárják a falu földjeit, hogy megismertessék az új vezetővel a határokat, a szomszédokat, hogy egy esetleges viszály alkalmával kellőképpen meg tudják védeni a falu földjeit. Ha szükség van rá, újra elvégzik a határjelölési művele-

teket. Kísérletet tettem arra, hogy a kéziratokban említett földrajzi helyneveket a helyszínen azonosítsam. A határbejárás jobb megértése érdekében egy NDalatando melletti faluban, Catacalában, a helyi falufőnök fiával végigjártam a falu földjeit, ellenőriztük az elődei által kitűzött határjeleket és egybevetettük a számára földmérő által készített térképpel.

Ez a 18. század végén keletkezett dokumentum a portugál végrendelet felépítését alkalmazza, a bevezető és a befejező részben használatos formulákkal együtt. Valójában itt sem végrendelező, hanem nyilatkozattevő szerepet tölt be a falufőnök, aki anyaaági ágazata teljes nevével hitelesíti a nyilatkozatot, majd ágazati földjeinek határjárásával folytatódik az irat. A határszemle leírása aprólékos, kiterjed Luamba falu földjeinek valamennyi természetes határára, folyókra, patakokra, határjelek letételére és ellenőrzésére, valamint a szomszédok felsorolására. Egy fontos helyi háborúról tesz említést a 17. században, az angolai történelem leghíresebb női alakjának, NZinga királynőnek a portugál kormányzóval szembeni katonai vereségéről. Egy elejtett megjegyzés „földünket a királynő veresége idején szereztük vissza”, arra enged következtetni, hogy NZinga királynő ellen, a portugálok oldalán harcoló Luamba falufőnök az érdemei miatt kapta vissza földjét a portugáloktól, amelyet tőle a királynő önkényesen elfoglalt. Ezt az állítást támasztja alá a falufőnök másik kijelentése, hogy a portugál király vazallusa. Ugyan a kortárs forrásokban nem találtam Luamba falura vonatkozó adatot, de a portugál gyarmati időben általános szokás volt, hogy a falufőnökök inkább letették a hűségesküt a portugáloknak, semmint eltűrték volna a helyi uralkodók, mint pl. NZinga királynő, önkényeskedéseit. A vazallusi eskü ellenére Luamba falufőnöke fontosnak tartotta kihangsúlyozni a portugáloknak szabad ember mivoltát, és nyomatékként még ki is tette, hogy nem volt rabszolga, de *quilamba* (portugál szolgálatban álló fekete hadsereg vezére) és *quimbári* (a fekete hadsereg közkatonája) sem. Az ambundu hatalmi struktúrára vonatkozóan a következő adatokat tartalmazza. A falufőnök nyilatkozatán keresztül szeretné fennhatóságát biztosítani a részletes határjáráson keresztül ellenőrzött ágazati területen. A „birtoklevél” a falufőnök a helyi politikai struktúrában betöltött szerepére is vonatkozik, ezért tanúként Luamba „állam” összes tanácsadója is aláírja a nyilatkozatot. A falufőnök a portugál világi és egyházi igazgatószolgálatok szervektől vár védelmet a jövőben őt, leszármazottait, ágazatát érhető támadások ellen. Ezért követi a hivatalos portugál okirat

formai követelményeit (a bevezető és záró formulák, a tanúk, keltezés stb.) Feltehetőleg a falufőnök nem ismerte az okirat érvényszerzésének módját, mivel nyilatkozatát nem a portugál Ambaca erődben jegyeztette le, hanem saját székhelyén készítette el egy helyi írástudóval. A hatalmi szerveződéssel szorosan összefüggő rokonsági rendszerre vonatkozó adatai a következők: a falufőnök önbemutatóát anyagi ágazata felmenő ágával kezdi és az ambundu társadalomban kiemelt szerepet élvező első feleségének bemutatásával és tőle született gyerekeivel folytatja. Az ambundu hatalmi struktúrára vonatkozóan lényegesnek számít a falufőnöknek az a megjegyzése, hogy felesége a szomszédos falufőnök lánytestvére. A mellékelt, Kwanza Norte tartomány 1981-es, 1:100 000 skálájú térképére vetítettem Luamba falufőnök határbejárásának 1796. augusztus 4.-én lejegyzett adatait.

<i>fl 1. Jézus, Mária, József, az Apa. a Fiú és Szentlélek nevében, Amen. Jézus:</i> Tudják meg mindazok, akik ezt a hivatalos iratot látják, hogy <i>a mi Urunk Jézus Krisztus születésének 1796. évében, az említett év augusztus 4-én, én, Don Francisco Manuel, Luamba Luaquilombe falufőnöke, A mbaca erőd fennhatósága alá eső területi lakos, beteg vagyok. halálot kívánom, mondom a halálot, de ugyanakkor ítélőképességgem teljes birtokában, nem tudom, melyik órában szólít magához a mi Urunk, Istenünk kijelentem, hogy végrendeletet szeretnék tenni.</i> Származásom: <i>Quitumbo Quiaquiosa Quiahangué, a dédapám és a dédanyám, kijelentem, én, mint végrendelező, hogy földjeim határosak NDalha Quissaquina falufőnök földjeivel Catete folyótól lejjebb húzódó részen a Sucambundo patakig, felfelé megyek a Jua-Riangondo forrásáig</i>	<i>fl.1 Jews Maria Jozé in name do Padre filho Espirito Santo, Amem Jesus</i> <i>Saibao quando esta Public() instrumenlo Dizem que sendo no anno do Nascimento de nosso Senhor Jesus Christ() de 1796 anno ao 4 dias de Agosto do dito anno, estando Eti Dorn Francisco Manoel, soba Luamba Luaquelornhe. natural deste prezidio de Ambaca, e Santo Eu doente jimendo me morte poreu meu juizo perfeito emtendimenta sim saber a onra que Deus nosso senhor queira tne levar asim.</i> <i>Declaro Eu testador que a mi minim Decen-dencia desendese que sou Quitumbo Quia-quiosa Quiahangué andese nasse as melts Desavo-as e Dechararo eu testador que eslas minhas terra demargase corn soba NDalha Quissaquina por abaxo de Catete ate nas ondas do dito riexo</i>
--	--

és a Catete forrásáig, valamint a Quiacundo patakig és aztán egészen a QuianGombe patakig és a másik Quicundoig, az említett folyóig a NDalla Bambi árterületében, majd Quissafo folyón levő határjelig.	Sucambundo fai subindo por sima ate na fonteJua Riango-ndo e principios na penasura de Catete e ao riixo Quiacundo geralmente a riixo QuianGombe e outro Quicundo ate por sima do dito riixo no interro NDalla Bambi
Kijelentem. én végrendelkező, hogy felfelé megyek a Quissafo és a Camitonto patak egybefolyásáig, határjelet teszek le a Canquilla pataknál a Quissari területen, ahonnan a Camba patakon keresztül a Quiongoa Quialucallán levő határjelig folytatom az utam a Cazela és a Quiongua patakokon át, felfelé a Quicungulha patakon, kijelentem én, a végrendelkező, hogy a Quicungulha patakon, kijelentem én végrendelkező, hogy a QtlicUngolha alatt lefelé menvén egészen a Cassuissui patakig, amelybe a Canumia patakocska folyik bele, ott az én földem soba Hubiáéval határos. A Canumia patakon lefelé folytatom az utat egészen a Zenza folyón mellékfolyójáig, a Quiongoa árterületéig, kijelentem,én a' végrendelkező, hogy lefelé menvén egészen a Camanguáig, majd tovább menve Cavuvo és Quiongua árterületén, kijelentem én a végrendelkező, hogy a Cavuvu felett és alatt egy másik patakban. a Quingongoában jelöltem határt a Mandanbela és a Zenza folyók árterületén, ahol Golome Aqueta Bttlha Maletelhe falufőnökkel vagyok szomszédos.	ate na demargagáo de Quissafo. Declaro eu testador e foi .subindo ate nas penassuras de Quissafu e outra riixo Camitonto e demarga-se no reaxo Canguilla no interro Quissari e onde deceu a riixo Camba ate na demargaeáo de Qnionga Quialucalla e mas por diante nas penassuras do reaxo Cazelha e Quiongoa e .sahi ate no reaxo Quicungulha. Declaro eu testador e por abaxo de Quicungolha .foi decendo ate no riixo Cassuissui, ate por sima do dito reaxo Cassuissui que se agunta corn outro riixo Canumia demargagáo do soba Huhia, e por abaxo do reachinho Canumia decei ate nas penassura de Quiongoa do Zenza. Declaro or testador abaxo haxo decei ate Camangoa, foi decendo nas penassura de Cavuvo e Quiongoa. Declaro en testador e por sima de Cavuvo no outra reaxo Quiongoa na penassura de Mandanhela e na Zenza aonde na margagao soha Golome a Queta Bolha Matetelhe

Mind a ketten elhelyeztük a földtulajdonunkat jelző agyagedényt az említett patakban, mondom <i>a Zenza</i> folyó és lefelé megyek <i>a Mandamhelha</i> folyóval. Kijelentem én a végrendelkező, hogy lefelé megyek az említett <i>Zenzán a Quiongoa</i> árterületéig felfelé megyek <i>a patakon</i> egészen <i>a Camissenguji</i> patakig, onnan <i>a QuiBoáig</i>, kijelentem én végrendelkező, hogy lefelé menvén <i>a QuiBoa</i> árterületéig egészen <i>Matabáig</i> és felfelé megyek <i>a Cambamba</i> patak árterületéig, ahol <i>a Cambamba</i> és <i>a Sucambundo</i> egybefolyanak, kijelentem én végrendelkező, hogy nem mondok egyebet a földeim határaitól. Az elődeimet <i>Dona Zenza Aquilombének</i>, a másikat <i>Dona Cabanga Caquiluangenak</i> és a negyediket (sic!), a legidősebbet közülük <i>VDalla Quiluaginak</i> hívták. Kijelentem én a végrendelkező, hogy a földjeimet <i>Ginga Ambande</i> királynő háborúiban szereztük vissza, amikor őt öfelsége elűzte és befelé ment <i>a Quanza</i> folyón egészen <i>Cambambéig</i>, onnan <i>Pedras Pungu Andongoig</i>	<i>E tinhamos de coda qual ponha-se a sua puncira de posse no dito reaxo digo rio Zenza decei corn Ihe Mandanbelha</i> <i>Declaro etr testador que o dito rio Zenza decei corn e/he ate nas penassuras de Quiongoa subindo corn riexo ate no reaxo Camissenguji ate para QuiBoa. Declaro Eu testador foi decendo mais nos penassuras de QuiBoa ate im Mataba e subindo ate nas penasuras do riexo Cambamba aonde se ajuntarao e Cambamba e Sucambundo, Declaro en testador que nao digo maes nada saber as demargacao das minhas lerras os meus anlepassado chumao se Duna Zenza Aquelombe .f1.3 e a outra Dona Cabanga Caquiluagi e a quarticeira NDalha Quihrogi mais vet/to delltas.Decla-ro eu testador que estas mesmas lerras fai estaurada na guerra do Rinha Ginga.4m-hande quando foi corrido por maistesde. jöi subindo corn rio Quianza ate para Cambamba ate nas Pedras Pungu Andongo.</i>
Kijelentem, hogy öfelsége nem engedélyezte neki, hogy ott letelepüljön a Köveknél, [<i>Pungo aNdongo</i> erőd portugál nevel ezért <i>Gingába</i> tovább ment. Kijelentem én a végrendelkező. hogy mint vazallus uralkodom földjeimen, először <i>Dona Samba Nguimboval</i>, sobs <i>Camuhoto</i> lányával létesítettem élettársi kapcsolatot. Kijelentem, hogy 3 gyerekem született tőle a következő néven: <i>Marcarina Francisco</i>, 'a másik <i>Lucrecia Francisco</i> és a harmadik	<i>Declaro eu testador por sua maistade nao comsentia estaberecer nais Pedras foi motivo de tranpassar para Ginga, Declaro en testador corno vacalho de quando governando as minhas lerras aonde eu fazia os meus primeiros (rata Dona Samba Nguímbo fi/ha do soba Carnahato. Declaro eu testador que con elha feis treis filhos a saber pelos names Marcarina Francisco soba Digo Lucrecia Francisco 3v Joao Francisco soba Muinza a Luamba</i>

Joáo Francisco, Muinza a Luamba Lualombe falufőnöke.	Lualombe, Declaro en testador sou /lyre de vontade izendo sem escreavidao que nao devo empreslar servico coma impacasero quando mais ser quimbar ou quilamba Declaro eu testador que.l'aco só que asignamos con meus Macontas Estado de Luamba Cailombe Banza Cantussaxi 4 de Agosto de 1796. O mesmo pas.cador Dom Francisco Manoel soba Luamba Lua Cailombe Laquelombe
Kijelentem én a végrendelkező, hogy szabad akarattal rendelkező, rabszol- gaságtól mentes ember vagyok, nem vagyok köteles <i>impacasero</i> szolgálá- tot teljesíteni, így legkevésbé sem, mint <i>quimbar</i> , vagy mint <i>quilamba</i> . Én a végrendelkező kijelentem, hogy a <i>Luamba Cailombe</i> állam tanácsadó- ival együtt aláírjuk ezt az iratot. <i>Camussaxi</i> székhely, 1796. augusztus 4. Ugyanaz a nyilatkozattevő, <i>Francisco Manuel. Luamba LuaCailombe</i> <i>Laquelombe</i> falufőnöke.	

A határ és a főnöki hatalom

Paradox helyzetnek tűnik, hogy a mindmáig kiterjedt megműveletlen földekkel rendelkező falvak, miért tartják számon, őrzik, védik a külső szemlélő által a senki földjének tekintett határokat. Az évszázadok alatt kialakult határok fizikai értelemben elválasztják egymástól a falvakat, legfőképpen az ágazati szerveződésen alapuló faluközösségeket, de ugyanakkor azt is látjuk a falufőnöki iratokban, hogy nincs határ az ambundu falufőnök/ágazatvezető testvérek egymás mellett levő földjei között. A határ megteremtése, kijelölése, birtokba vétele is bármikor változhat, és új területeken, új határokat létesíthet a természeti katasztrófák, háborúk, stb. elől menekülő falu lakossága. Tehát a határ időben, térben egyaránt változhat, és ebben a folyamatban nagy szerepe van még a befogadó szomszédos falufőnököknek is. A határ megnyitása, idegenek befogadása sem ismeretlen, ha az a befogadó számára valami előnnyel jár, és a befogadott szaktudásával (jó vadász), lánytestvére férjhez adásával, vagy saját benősülésével beépül a befogadó közösségbe.

A területhez ragaszkodás az ambundu iratok szerint leginkább a mágikus viselkedésben jelenik meg. Maga a határjárás és a határjelölés megerősítése, ellenőrzése az új főnök választásakor az adott kö-

zösség jövőjét biztosítja. A határ az ambundu iratok szerint mindig természetes határ: folyók, hegyek, dombok övezik a falu területét. Az évenkénti határ menti termékenységi szertartások a természet erőinek, elsősorban a vízi szellemeknek áldoznak a falu népe következő évi terméséért és egészsége megóvásáért. A határral kapcsolatos mágikus-szagrális tevékenységeket nemcsak a határjelek elkészítése és rituális látogatása jellemzi, hanem az ágazati ősök határ menti temetőjében bemutatott évenkénti áldozati szertartás is. Ugyanakkor az is elmondható, hogy a határőrzés inkább a rokonsági rendszeren alapuló közösség biológiai védelmét jelenti a behatolók ellen, semmint a falu életterét képező terület háborítatlanságát. Határnak csak az adott ágazat egy konkrét időszakban és adott helyen kialakult település természetes körvonalait értik, de a rajta élő rokonsági szerveződésű lakosság nem röghöz kötött. Szükség esetén bármikor ott hagyják és az új területen új temetőt, létesítenek, és ott folytatják az ősök szellemének tiszteletét megerősítő szertartásaikat. A territoriális magatartás leginkább a föld feletti rendelkezésre vonatkozik, hiszen a falu földterülete közösségi tulajdonban van egészen a 20. századig, a portugál közigazgatás faluszintű megjelenéséig. Érdekes módon az iratokban csak ott van korábbi, 19. században előforduló földviszály, határvillongás, ahol a portugál gyarmati tisztviselők átveszik a terület irányítását és megkezdődik a föld magánkézbe kerülése és parcellák árusítása. A függetlenségük megőrzésére törekvő falvak között – mint Dembos esetében – nem említenek határsértésre vonatkozó esetet. Csak a föld feletti rendelkezési jog szimbolikus esetében van vita, azaz a helyi hatalmi hierarchiát semmibe veszik, vagy nem ismerik a portugál gyarmati tisztviselők és a sokszor kollaboráns viselkedés alapján létrejött kinevezéseket felháborodottan kérdőjelezzik meg a háttérbe szorított és vesztes hagyományos vezetőket. A határsértés egyszerre jelenti az adott főnöki intézmény fennhatósága ellen indított támadást, valamint a közösségi legendárium szerint az első földfoglalónak tartott ágazat öntudatának megsértését. Az ambundu főnöki intézményekben a föld feletti rendelkezés és a hatalom gyakorlása ugyanazoknak az első földfoglaló és egy nemzetséghez tartozó ágazatoknak a kezében van.

Így érthető, hogy a határ leginkább egy adott, rokonsági alapon szerveződő közösség összetartozását fejezi ki és az ágazati összetartozás tudatát évenkénti rituális ünnepeken keresztül erősítik meg.

A termékenységi rítusok, az ősök tisztelete, az elhunyt falufőnökök támogatását kérő szertartások a határ közelében zajlanak le. Ilyen érte-

lemben a határ szent föld, amelyet természetes jelekkel jelölnek meg (magas növésű és sokszor gyógyhatású fák, folyómedrekbe ázott cse-repek, szikláktb.) és védelme, a határsértők elűzése, az életet adó föld és a felette való közösségi rendelkezési jog védelmét jelenti.

A határ jelentésének változása a történeti ambundu iratokban

A 17. és 20. század között lejegyzett iratok a kimbundu nyelven be-szélő több milliós két, történelmükben igen eltérő térségből származ-nak.

A mindmáig a központi kormány fennhatóságát kritikusan kezelő, önállósága megtartására törekvő Dembos falvaiban talált iratokban nem tüntetik fel a falu fizikai határait, nincsenek határjelek, nincs ha-tárjárás, határellenőrzés, határsértés, határvillongás sem. Ezekben az iratgyűjteményekben nem találunk bármilyen földtulajdonra, föld fe-letti rendelkezéssjogra vonatkozó iratokat. A hatalmi jelképek között őrzött ládikóban nincs birtoklevél, adásvételi szerződés, első földfog-laló szerepét kiemelő irat, tehát semmi olyan jellegű írás, amely az uralkodó ágazatok egy adott föld feletti fennhatóságát bizonyítaná. Ugyanakkor ezeknek a főnöki „levéltáraknak” az írásai az uralkodó ágazatok genealógiáit tartalmazzák, amelyben „a határ” meghúzása nem fizikai értelemben a szomszédos falutól elválasztó területen, ha-nem a rokonsági rendszerben belül történik meg. Világos és egyértel-mű módon különböztetik meg az ágazatalapítókat követő generációk tagjait és az őket szolgáló és velük egy háztartásban élő házi rabszol-gák leszármazottait.

Az iratok másik előfordulási helyén, a gyarmati korszakban az Ambaca portugál katonai erőd fennhatósága alá tartozó Samba Cajú falvaiban a földrajzi értelemben vett határ a helyi kultúrába beágyazva létezik és értelmezhető. A legkorábbi, a 17. és 18. századi iratokban rögzített határjárások műfajilag eredetmítosznak nevezhető, formailag portugál birtokleveleket utánzó írások.

A természetes határ (folyók, hegyek stb.), a szomszédok bemutatá-sa jelölése 17–18. és 19. század első feléből származó iratokra jellem-ző. A határ menti rituális helyek határjelölő szerepével való visszaélés és az ebből származó per a 19. század második felétől jelenik meg a főnöki iratokban. Ettől a korszaktól kezdve a határjárás új szerepet is kap a falu életében, nemcsak a rituális határszemlét végzi el az újon-

nan megválasztott falufőnök, hanem egy-egy eladott földparcellát is körbejár a vevővel.

Mind a két térségben a határ fogalma a rokonsági rendszeren alapuló ágazatok hatalmának védelmét, fenntartását, és szükség esetén legitimizálást jelenti. Az eltérés a rokonsági rendszer és a honalapító ágazatok viszonyával magyarázható, következésképpen az ágazati identitással. Nemcsak az iratokban feltüntetett ágazatok, hanem ezeket az iratokat birtokló ágazatok is az első földfoglaló ágazatok egyenesági leszármazóinak vallják magukat.

A dembos-i honalapító ágazatok és az őket képviselő falufőnökök még a 20. században is Kongó király hűbéreseinek tartották magukat. Samba Cajú főnökségei viszont csak a 17–18. században nevesítették nemzetségüket és ágazatalapítóikat, a későbbiekben csak az előző két-három ágazatvezetőt/falufőnököt említik valamennyi faluban. Ez az eltérés, tehát a rokonsági szerveződésen alapuló főnökségek (Dembos) és a Samba Cajú falvainak megválasztott, majd a portugálok által megerősített, későbbiekben kinevezett falufőnöki intézménye által képviselt határ fogalmában is jelen van. A „szent” hely, a falu természetes, folyók, patakok vízesések által meghatározott határa, ahol az évi termékenységi áldozatot mutatja be a honalapító ősök leszármazottja a falufőnök. A fellazult rokonsági szerveződésű Samba

Cajú-i falvak a szent hely helyett, kijelölt határokkal védik területi fennhatóságukat. Következésképpen az ambundu hagyományokat zárványként őrző dembos-i falvak hatalmi rendszerüket még mindig rokonsági szerveződés alapján működtetik, amelyben rokonok közt nem szokás a fizikai értelemben vett határ megjelölése, védelme. Míg a Samba Cajú-i falvak határdinamikája a gyarmati rendszer térhódításának hatására alakul ki. A természetes határokat felváltja a főnökségek (és nem az első földfoglaló ágazatok) hatalmi rendszerei között határjelekkel ellátott közigazgatás rendszere: Portugál érdekeknek megfelelően helyét is változtatta, új települést hozott létre és hatalmi struktúráját a falut szükségleteinek megfelelően. rátermettség és nem ágazati leszármazás alapján alakította ki.

Összegzés

A határ sérthetatlensége, védelme az első földfoglaló ágazat későbbi generációinak is feladata volt egészen a 20. századig, amikor a portu-

gál gyarmati közigazgatás még falu szinten is át nem vette a hatalmat az ágazati leszármazáson alapuló vezetőktől. A határ nem a föld tulajdonjogát, hanem a főnöki hatalmat jelképezte. A határ megsértése, a határterületen idegen rituális szertartások végrehajtása és temető létesítése az ambundu falufőnök számára hatalma megkérdőjelezését jelentette. Az invázió azonnali visszavágást eredményez, és az egyenlő erőviszonyok hamarosan egy élethossziglani háborúskodást váltanak ki, amelybe a portugál közigazgatás nem avatkozik bele. A határ ismeretése, a határviszály és a határ jelentőségének megszűnése tükrözi a több száz éves portugál gyarmati helyzetben élő falufőnökök és az őket megválasztó honfoglaló ágazatok hatalmi történetét.

Felhasznált irodalom

KOPYTOFF, Igor

1987 *The African Frontier. Reproduction of Traditional African Societies.* Bloomington, Indiana University Press.

NEWBURY, David

1991 *Kings and Clans. Ijwi Island and the Lake Kivu Rift, 1780-1840.* Madison, University of Wisconsin Press.

RAMOS, Francisco Pinto

1970 *Resumo Sinóptico de Legislação da Província de Angola, 1900–1969.* Viseu, Tipografia Guerra.

VANSINA, Jan

1978 *The Children of Woot. A History of the Kuba Peoples.* Madison, University of Wisconsin Press.